

ZÂT

nalari zâtla özdeşleştirmekten de O'ndan ayrı düşünmekten de kaçınmıştır. Kelâmcılarla filozoflar arasında Allah'ın vücûd sıfatının O'nun zât ve mahiyetinin aynı olup olmadığı hususu tartışılmıştır (bk. SIFAT; VÜCÛD).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 333-335, 519; Wensinck, *el-Mu'cem*, "zv" md.; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 162-165; Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdi), Beyrut 1986, s. 95-97, 100-101, 106-110, 178, 182, 184; a.mlf., *el-El-fâzû'l-müstamele fi'l-manṭıḳ* (nşr. Muhsin Mehdi), Beyrut 1986, s. 45; Serrâc, *el-Lüma'* (nşr. R. A. Nicholson), Leiden 1914, s. 427; İbn Sinâ, *eş-Şifâ' el-Manṭıḳ (1)*, s. 28-29; a.e. (2), s. 79; a.mlf., *Manṭıḳu'l-meşrikiyyîn*, Kum 1405, s. 13-16, 40; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 359-360; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 33, 44; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1927, s. 189; a.mlf., *el-İktisâd fi'l-İtikâd* (nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu – Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 61-62; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, XXVII, 150-151; a.mlf., *Esâsü't-takdîs*, Kahire 1354/1935, s. 92-94, 119-120; a.mlf., *el-Muḥaṣṣal* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-külliyâti'l-Ezheriyye), s. 154-160; Nasîrüd-dîn-i Tûsî, *Telḥîşü'l-Muḥaṣṣal* (nşr. Abdullah Nûrânî), Tahran 1359 hş./1980, s. 85, 252; Nevevî, *Tehzîbü'l-esma' ve'l-luğât: el-Luğât* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1426/2005, s. 154-155; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Şerḥu Hikmeti'l-İsrâk* (nşr. Hüseyin Ziyâî), Tahran 1372 hş., s. 45-47; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-aḳl ve'n-naḳl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Beyrut 1399/1978, II, 150; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, VI, 272; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, Beyrut 1987, s. 81; Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1316, I, 13-15; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî – Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), XIII, 381-383; İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 256-261; El-mallî, *Hak Dini*, V, 3759-3760; VII, 4675-4677; F. Rahman, "Dhât", *EP* (Fr.), II, 227.

OSMAN DEMİR

ZÂTÎ

(ذاتی)

(ö. 953/1546)

Divan şairi.

Balikesir'de doğdu. Sehî ve Latîfî'ye göre asıl adı Bahşî, Kınalızâde'ye göre İvaz, Âlî Mustafa Efendi'ye göre Satı, Zâtî veya Satılmış'tır. Ancak Uzunçarşılı, Âşık Çelebi'nin bizzat şairden naklettiği İvaz isminin doğru olduğunu kabul eder (bk. bibl.). Doğum tarihi "İvaz"ın ebced hesabıyla karşılığı olan 876'dır (1471). Ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Balikesir'de baba mesleğini sürdürüp çizmecilikle uğraşırken şiir yazdığı, ayrıca coşkun ruhu, rind ve kalen-

der meşrebiyle meşk meclislerinde yer aldığı bilinmektedir. Kulakları iyi duymayan Zâtî bu yüzden şiir konusunda ancak asgari bilgilere sahipti; bu sebeple Münec-cimzâde'den geçimini sağlayacağı remilcilik öğrendi (İA, XIII, 465). Manisa, Bursa, İznik ve Edirne'de bulundu; daha sonra kırk yaşlarında İstanbul'a yerleşti.

Hadım Ali Paşa'nın divan kâtibi şair Me-sihî ile tanışarak paşanın himayesine giren Zâtî, II. Bayezid'e nevruz ve bayramlarda sunduğu kasidelerle dikkat çekti. Kazasker Müeyyездâde Abdurrahman Efendi, Nişancı Tâcizâde Câfer Çelebi, Defterdar Pîrî Mehmed Paşa ve Ayasofya Medresesi'nde dânişmend Kadri Efendi gibi önde gelen şahsiyetlerin meclislerine devam etti ve burada şiirdeki yeteneğini gösterdi. Sultan Bayezid'in son zamanlarındaki siyasî karışıklıklarda Ali Paşa şehid olup Müeyyездâde ve Tâcizâde'nin azledilmesi üzerine hâmisiz kalan şair remilcilik yapmaya başladı. II. Selim'in tahta çıkışını tebrik eden iki kasidesi beğenilince kendisine Bursa ve Balikesir'de iki köyün geliri bağlandı. Buna rağmen Kanûnî Sultan Süleyman zamanına kadar sıkıntı içinde yaşadı. Kanûnî'ye sunduğu şiirler beğenildi, elde ettiği câize ve sâlyânelerle rahata kavuştu. Mahmud Çelebi'nin defterdarlığında yıllık geliri kesildi. Son yıllarını Fatih Sarıgözel Hamamı'na yakın evinde zaruret içinde geçirdi. Hasta ve yorgun olduğundan Beyazıt Camii avlusundaki remilci dükkânına bastonla gidip geliyordu (*Zatî Divanı*, hazırlayanın girişi, I, s. XV). Ramazan 953 (Kasım 1546) tarihinde vefat ettiğinde cenazesi dostları tarafından Edirnekapı dışında günümüzde yolun Halîç tarafına bakan kısma defnedildi. İranlı şair Zuhûrî vefatına, "Eş'ârı kaldı yâdigâr" (953) mısraını tarih düşürmüştür. Zâtî çiçek bozuğu tenli, büyük burunlu, nüktedan, herkesle yakınlık kurabilen hoşsohbet biri olarak tanıtılır. Bazı kaynaklarda Zâtî'nin evli (İA, XIII, 465), bazılarında ise bekâr (*EP* [İng.], II, 221) olduğu nakledilir. Câfer ismindeki kölesiyle iki kayınbiraderinin oğullarını yetiştirmiştir. Bunlardan biri şiir yazıp muammalar çözen ahkâm tezkirecisi şair Selîsî, diğeri kendisi gibi remil döken ve vefk yazarı Mahmud Çelebi'dir (*Zatî Divanı*, hazırlayanın girişi, I, s. XIV).

Şiirlerinde daha çok rindliği ön plana çikan Zâtî hakkında Gelibolulu Mustafa Âlî dışında övgü sözleri söylemeyen yok gibidir. Tezkirecilerin çoğu, onun Necâtî'den sonra şairlere yol açacak büyük bir sanatkar olduğunu söyleyerek ismini fazla duyuramamasını mevki hırsının bulunmayışına ve

sağırlığına bağlar. Latîfî gibi bazı tezkireciler ise bu özrün kendisini büyüklerin meclislerinden alıkoyup maişet derdine düşürmesi yüzünden şiirle yeteri kadar ilgilenemediğini belirtirler. Bazılarına göre de meclislerden uzak kalması onu şiirle içli dışlı hale getirdiği için sanatını olumlu etkilemiş, hatta remil dükkânı bile şairliğine katkı sağlamıştır (İA, XIII, 466). Velûd şairlerin başında yer alan Zâtî'nin sanatına dair olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Onun hakkında sanat kaygısı taşımadan şiir yazdığı, çok sayıda şiir yazmasından dolayı sık sık tekrara düştüğü, remilci dükkânında kendisine getirilen şiirleri düzeltirken bazılarını alıp kendine mal ettiği yönünde olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Buna karşılık köklü bir eğitim almadan kendi kendini yetiştirerek şairler arasına girmesi, sağır olduğu halde sanatını geliştirmesi ve dükkânını şairlerin eğitimi aldığı bir ortam haline getirmesi takdir edildiği hususlardır.

Oldukça sade bir dil kullanan Zâtî'nin şiirlerinde atasözleri, deyim ve tabirlere sıkça yer verme alışkanlığı bu kalıplaşmış ifadeler sebebiyle imâle ve zihaf kusuruna düşmesine yol açmıştır. Bu arada gördüğü, yaşadığı, içinde yetiştiği sosyal ortamı da şiirlerine aksettirmeyi başarmıştır. Gazellerinin konusu gündelik hayattaki tiplerden devrin âdet, inanış ve davranış biçimlerine kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Gazellerinde ri'yâzî ilimlerle kitâbî ilimlere de yer vermiştir. Hemen bütün edebî sanatları şiirlerinde kullanmış, aynı zamanda muamma benzeri harf ve kelime oyunları ile şiirlerini renklendirmeye çalışmıştır. Kasideleri gazellerinin aksine ağır bir dille yazılmıştır. Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman gibi padişahlara, sancak beyi Me-sihî Ağa, Tâcizâde Câfer Çelebi gibi devlet büyüklerine sunduğu kasideler çok beğenilmiştir. Zâtî'nin arkadaşlarından Şair Âhî ile talebelerinden Bâkî tarafından şiirlerine nazîre yazılmıştır. Zâtî'nin nazîre yazdığı şairler arasında Hayâlî Bey, Melihî, Usûlî ve Tâcizâde Câfer Çelebi sayılabilir. Gazelleri üzerine İstanbul Üniversitesi'nde 1987, 1988, 1989, Trakya Üniversitesi'nde 1990, 1994, 1995 yıllarında yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır. Tâhîrülmevlevî'nin *Âşık Çelebi ve Şair Zâtî* adlı basılmamış bir eseri olduğu belirtilmektedir. Kin Sooyong da şairle ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

Eserleri. 1. *Divan*. Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde farklı rakamlar verilerek birlikte yeni araştırmalarda şairin

Zâtî'nin Şem' ü Pervâne adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 443, vr. 30)

1825 gazeli ve doksan kadar kasidesi bulunduğu ortaya konulmuştur (*Türk Dünya-sı Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, VIII, 712). Divanında yalnızca gazelleri bulunmaktadır. Divan üzerine de yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Farklı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser Ali Nihad Tarlan (*Zatî Divanı*, I-II, 1967-1970), Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri (*Zatî Divanı*, I-III, 1987) tarafından yayımlanmıştır. Orhan Kurtuluş eserle ilgili yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*Zâtî'nin Gazelleri Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*, 1996, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **2. Şem' ü Pervâne.** Bilinen beş nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lala İsmâil, nr. 443, vr. 30-161) bulunan ve 1534'te yazılan 4000 beyitlik mesnevi üzerinde Sadık Armutlu doktora tezi yapmıştır (1998, *Zâtî'nin Şem ü Pervânesi: İnceleme- Metin*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü). **3. Letâif.** Zâtî'nin iki letâifi vardır. İki bölümden oluşan ilk letâifin birinci bölümünde Zâtî'nin devrin ileri gelenleriyle şairleri hakkında yazdığı latifeler yer alır. İkinci bölümde ise dönemindeki meslek ve sanat erbabı mizahî yönden ele alınmıştır. Eseri

Mehmed Çavuşoğlu neşretmiştir (bk. bibl.). Deli Birader Gazâlî'nin Mekke'den yollayıp İstanbul'dakilerin ahvalını sorduğu mektubuna Zâtî'nin verdiği cevabı ihtiva eden ikinci letâif Günay Kut tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). **4. Edirne Şehrengizi.** II. Bayezid zamanındaki Edirne güzellerinin tasvir edildiği eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 3436, vr. 121). Başta Âşık Çelebi tezkiresi olmak üzere eski ve yeni birçok kaynakta şairin Ahmed ü Mahmûd, Ferruh-nâme, Siyer-i Nebî, Mevlid, Fâl-ı Kur'ân gibi eserlerinin varlığından da söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zatî Divanı (haz. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1967, hazırlayanın girişi, I, s. XIV-XVIII; *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 218; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1986, s. 199 vd.; Gibb, *HOP*, III, 47; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Karesi Meşâhiri*, İstanbul 1341, II, 19; A. Bombaci, *Storia della letteratura Turca*, Milano 1962, s. 336; Orhan Kurtuluş, "Zâtî'nin Kasidediliği", *TK*, sy. 405 (1997), s. 48; Kin Sooyong, *Minding the Shop: Zati and the Making of Ottoman Poetry in the First Half of the Sixteenth Century* (doktora tezi, 2005), University of Chicago; Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul 2006, tür.yer.; İskender Pala, *Müstesna Güzeller*, İstanbul 2010, s. 247-251; Günay Alpaz, "Zâtî ve Şem' ü Pervâne Mesnevisi", *TDED*, XI (1961), s. 133; a.mlf., "Gazâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektup ve Ona Yazılan Cevaplar", *TDAY Belleten* 1973-74 (1974), s. 223-252; Mehmed Çavuşoğlu, "Zâtî'nin Letâifi", *TDED*, XVIII (1970), s. 25-51; XXII (1977), s. 143-161; a.mlf., "Zâtî", *İA*, XIII, 464-467; Mehmet Arslan, "Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair", *Yedi İklim*, sy. 3, İstanbul 1992, s. 22-27; sy. 4 (1992), s. 28; Nagehan Eke, "Zâtî'nin Şiirlerinde İlim", *Turkish Studies*, IV/2 (2009), s. 389-390; Fahir İz, "Dhâti", *ELP* (İng.), II, 220-221; Niyazi Ünver, "Zâtî", *Türk Dünya-sı Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara 2007, VIII, 712.

VİLDAN S. COŞKUN

ZÂTÎ SÜLEYMAN EFENDİ

(bk. SÜLEYMAN ZÂTÎ).

ZÂTÜATLÂH SERİYYESİ

(سِرِّيَّة ذات أطلّاح)

Kâ'b b. Umeyr kumandasında Kudâa kabilesinin bazı kolları üzerine gönderilen seriyye (8/629).

Zâtüatlâh, Arap yarımadasının kuzeyinde Suriye bölgesinde, Belkâ yakınlarında Benî Kudâa'ya mensup bazı toplulukların yaşadığı yerdir. Belâzürî buraya Zâtüebâ-

tîh denildiğini de kaydeder (*Ensâb*, I, 380). İçlerinde putperest ve hristiyanların yer aldığı Benî Kudâa kabilelerinin birçoğu daha ilk devirlerden itibaren müslümanlara muhalif grupların saflarında yer aldı. Hz. Peygamber diğer kabileler gibi bu kabile topluluklarıyla ilişkilerine de önem veriyordu. Onların İslâmiyet'i kabul etmeleri için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu girişimlerden biri de 8 yılının Rebîülevvel ayında (Temmuz 629) düzenlenen Zâtüatlâh seriyyesidir. Halife b. Hayyât bu seriyyenin 6 yılında meydana geldiğini kaydederse de (*Târîh*, s. 47) diğer kaynaklar 8 (629) yılında ittifak etmiştir. Resûl-i Ekrem, Kâ'b b. Umeyr el-Gıfârî'yi on beş kişilik bir grubun başında Zâtüatlâh'a gönderdi.

Medine'den ayrılan birlik gündüzleri saklanıp geceleri yol alıyordu. Buna rağmen karşı tarafın casusları müslümanların az sayda olduğunu bölge halkına bildirdi. Zâtüatlâh'a ulaşan müslümanlar içlerinde süvarilerin de yer aldığı silâhlı kalabalık bir toplulukla karşılaştılar. Çarpışmak isteyen bu insanları İslâm'a davet ettiler, ancak ret cevabı aldılar ve bir anda kuşatılarak ok yağmuruna tutuldular. Sonuçta Kâ'b b. Umeyr hariç müslümanların hepsi şehid edildi. Öldüğü sanılarak bırakılan Kâ'b b. Umeyr gece yarısı oradan uzaklaştı, yaralı halde Medine'ye ulaşip durumu Resûl-i Ekrem'e anlattı. Buna çok üzülen Resûl-i Ekrem karşı tarafı cezalandırmak amacıyla teşebbüse geçti, fakat bölge halkının orayı terkettiğini haber alınca teşebbüsünden vazgeçti. Bu olay bazı araştırmacılar tarafından, aynı yılın cemâziyelevvelinde (Ağustos-Eylül 629) vuku bulan Müte Savaşı'nın sebepleri arasında zikredilir (Caetani, V, 229; Mahmûd Şîr Hattâb, s. 203; Yâsîn Süveyd, s. 167-168). Müte seferi, bir yandan Hz. Peygamber'in elçisinin Gassânî emiri tarafından öldürülmesi, diğer yandan Zâtüatlâh'ta müslümanların şehid edilmesi olaylarına karşılık vermek üzere hazırlanmış, böylece Resûlulâh, İslâm düşmanlarına müslümanların zaaf içerisinde bulunmadığını, tehditlere boyun eğmeyeceğini ve İslâm davetine devam edileceğini göstermek istemiştir (Fayda, s. 147-148).

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkidi, *el-Megâzi*, I, 6; II, 752-753; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 127-128; Halife b. Hayyât, *Târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad 1405/1985, s. 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 380; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 29; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1925, V, 228-229; Mahmûd Şîr Hattâb, *er-Resûlül-kâ'id*, Bağdad 1960, s. 203; Sâdık İbrâhim Arcûn, *Hâlid b. el-Velid*, Kahire 1378/1967, s. 51; Süfuyürrahmân el-Mübârek-